

УДК 811.112.2'373.6

Л. М. Близнюк – старший викладач кафедри німецької філології Волинського національного університету імені Лесі Українки

Вербалізація концепту HAUS як елемента німецькомовної картини світу

Роботу виконано на кафедрі німецької філології ВНУ ім. Лесі Українки

У статті йдеться про етимологію концепту HAUS у німецькій мові. Особлива увага приділяється способам вербалізації певного концепту в сучасній німецькій мові. Подаються характеристики концепту за словотвірними можливостями його імені.

Ключові слова: концепт, етимологія, понятійний аспект, образний аспект, оцінний аспект, композити, вільне словосполучення, стале словосполучення.

Близнюк Л. Н. Вербалізація концепта HAUS как элемента немецкоязычной картины мира. В статье речь идет об этимологии концепта HAUS в немецком языке. Особенное внимание уделяется способам вербалізації этого концепта в современном немецком языке. Наводятся характеристики концепта HAUS на основе словообразовательных возможностей его имени.

Ключевые слова: концепт, этимология, понятийный аспект, образный аспект, оценочный аспект, композиты, вольное словосочетание, устойчивое словосочетание.

Blynsnyuk L. M. Verbalisation of the Concept HAUS as an Element of the German-Speaking Picture of the World. This article deals with the etymology of the concept HAUS in the German language. The special attention is paid to the means this concept verbalization in Modern German. The characteristic features of the concept according to its wordbuilding abilities are given.

Key words: concept, etymology, concept aspect, image aspect, evaluation aspect, compound words, free wordcombination, set expression.

Мета статті – виявити засоби вербалізації змістового наповнення концепту HAUS у німецькій мові. **Об'єктом** є мовні одиниці для позначення концепту HAUS.

Предмет дослідження – здатність вилучених мовних одиниць вербалізувати концептуальні ознаки зазначеного концепту. **Завдання дослідження** полягають у:

- 1) з'ясуванні поняття концепту;
- 2) виявленні засобів вербалізації концепту HAUS.

Матеріалом дослідження слугували лексикографічні джерела, твори сучасної німецької літератури та публіцистики.

У межах досліджуваної проблеми особливої уваги заслуговують ті праці, у яких вивчаються лінгвокультурологічний підхід, опис і пояснення культурних концептів (В. А. Маслова [3], В. І. Карасик [1], Д. С. Лихачов [2], В. Н. Телія [6]). Концепт визнається базовою одиницею культури, її концентратом. Так, Ю. С. Степанов вважає, що “у структуру концепту входить все те, що робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія); затиснута до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації; оцінки та ін.” [5, 41].

За визначенням А. М. Приходько, концепт являє собою такий складноструктурований феномен, поняттєве начало якого, проходячи через сито перцептивно-образних асоціацій, органічно сполучується з ціннісною рефлексією” [4, 64]. Отже, у структурі концепту виділяються 3 аспекти: понятійний, образний та оцінний.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Концепт HAUS – універсальний концепт, оскільки є елементом не лише німецькомовної картини світу. Як засвідчує фактичний матеріал німецької мови, це складний концепт і дещо у його об'єктивації не піддається осмисленню, проте звернемося спочатку до лексикографічних джерел.

У словнику “Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache” [Duden] зазначається, що німецьке слово *Haus(n)* mhd., ahd., hūs, бере свої етимологічні витоки в давньнімецькій мові і належить до широко розгалуженої групи слів індогерманських мов з коренем *[s] keu- “bedecken/нокривати, umhüllen/прикривати, flechten/плетти” (vgl.Scheune).

Основне призначення позначеної цим загальногерманським словом “споруди”, яка обов’язково має дах і оточена стінами, пов’язувалось із захистом, покриттям. Тісно спорідненим в мовному середовищі є це слово з лексемою **Hose**, оскільки ця лексема у своєму значенні “Hülle/Прикриття, Bedeckung/Покриття” також належить до вищезгаданої групи слів з індогерманським коренем *[s] keu- і є близькоспорідненою з *Haus und Hort*, де слово **Hort/клад, сокровище** також належить до групи слів з індогерманським коренем *[s] keu і означає щось “Bedeckte/приховане”. У сучасній німецькій мові значення слів **Hose** і **Hort** не збігається зі значенням слова **Haus**, а більш тісний зв’язок сучасної лексеми **Haus**, яка позначає насамперед *будівлю*, що слугує людині для проживання, має середньонімецьке слово *hüsen* та давньонімецьке слово *hüson* “*wohnen, sich aufhalten, beherbergen, wirtschaften*”. Група слів із вищеназваним коренем була настільки розгалуженою, що слово **Haus** тісно пов’язувалося з різними поняттями, так, наприклад, як зазначається в етимологічному словнику сучасної німецької мови М. М. Маковського, слово **Haus** пов’язане з поняттям *вогнища*, вогню (в давньонімецькій мові *wahan* “*gorimu*”). У центрі будинку було вогнище-символ сакрального Вогню, і на його честь здійснювалися сакральні дії (давньонімецьке *kosian* “*вимовляти, голосно говорити*”). Також “*den Sarg/труну, домовину*” називають словом **Haus** або сполученням *letztes Haus des Menschen*. Прах людського тіла зберігали в *Hausurnen*, могила була зроблена як будинок: “*Ruhig schläft sich’s in dem engen Haus*” – каже Шіллер у своїй “*Elegie auf den Tod eines Jünglings*” [9].

З часом понятійна сторона концепту HAUS значно розширилася та розгалузилась, і в композиціях це слово набуло безліч нових значень, які надали концепту нових відтінків (*Bankhaus, Maschinenhaus, Spritzenhaus, Warenhaus*). Слід також згадати, що перші композити *gudhüs* (“*Gotteshaus*”) та *hüsvrov[we]* (“*Hausfrau*”) з’являються вже відповідно у готській та середньонімецькій мовах, але їх значення відрізнялося від сьогодишніх. Цікаво, що у середньонімецькій мові слово *hüsvrov[we]* (“*Hausfrau*”) означало “*Herrin im Haus, Gattin*”. Сьогодні воно набуло нового значення “*eine*” (*meist verheiratete*) *Frau, die für die eigene Familie die Arbeit im Haus macht (besonders kocht und putzt) und oft keinen anderen Beruf ausübt*:

z.B. *Sie ist als Hausfrau und Mutter stärker belastet als in ihrem erlernten Beruf* [9, 510].

У словниках [Duden, Wahrig, Langenscheidt] наводяться такі значення слова **Haus**:

1. ein Gebäude, in dem Menschen wohnen;

z.B. *Wir haben ein Haus gemietet und haben dort zusammengewohnt* [20, 24].

2. ein großes Gebäude, in dem meist viele Leute arbeiten, eine Veranstaltung besuchen;

z.B. *Bei dem Gastspiel der berühmten Sängerin war das Haus ganz ausverkauft* [9, 510].

3. das Gebäude, in dem man ständig lebt;

z.B. *Er hat um sieben Uhr das Haus verlassen, um zur Arbeit zu gehen* [9, 510].

4. alle Menschen, die in einem Haus wohnen;

z.B. *Durch den Knall wachte das ganze Haus auf* [9, 510].

5. alle Personen, die sich aus einem bestimmten Anlass in einem Haus befinden, alle Anwesenden;

z.B. *In Bonner Haus der Geschichte kann man einen Laden aus den 50-ern bewundern* [20, 15].

6. Familie;

z.B. *Sie verkehrt in den besten Häusern der Stadt* [9, 510].

7. Dynastie;

z.B. *das Haus Hohenzollern* [9, 510].

8. Firma;

z.B. *Unser traditionsreiches Haus hat seit über 50 Jahren nur zufriedene Kunden* [9, 510].

Довго Haus/Будинок вважався втіленням домашньої гармонії і порядку. Пізніше він став у свідомості німця значно ширшим поняттям і почав означати будівлю, яка побудована для спеціальних цілей (*Grosses Haus/Theater, Kleines Haus/Theater, das Haus des Herrn*). У парламенті говорять про *Ober-und Unterhaus* про *Hohes Haus, ein volles Haus* має театр, коли всі квитки продані, церкву називають *Gottes Haus* чи *Haus des Herrn*.

Не останнє місце у визначенні змістового наповнення концепту HAUS посідають словотвірні можливості його імені – лексеми **Haus**. Особливо численними є в німецькій мові субстантивні композити, пов’язані зі словом **Haus**, за рахунок чого концепт може об’єктивуватися в безкінечній кількості мовленнєвих ситуацій з великою кількістю своїх значеннєвих відтінків. Композити відображають понятійні характеристики концепту HAUS і допомагають нам виділити такі класифікаційні характеристики будинків:

– за призначенням (*Kurhaus, Schulhaus, Warenhaus, Theaterhaus, Wochenendehaus, Krankenhaus, Rathaus, Parkhaus, Schauhaus*);

з.В. *Im Schauhaus schlug Corner und Bennols die etwas süßliche, kalte Luft entgegen, die allen Leichenhallen zu eigen ist* [14, 10].

– за соціальним статусом (*Villa, Apartmentshaus, Mietskaserne, Einfamilienhaus*);

з.В. *Etwas außerhalb New Yorks, bei Paterson am Passaic River, lag, hinter dichtem Strauchwerk versteckt und umgeben von hohen Pappeln, eine gutschöne, weiße Villa* [14, 26].

– за оцінним ставленням (*Kasten, Bude, Schuppen, Hütte*);

з.В. *Es war einmal ein Fischer und seine Frau, sie lebten in einer alten kleinen Hütte an der See* [2].

– за матеріалом побудови (*Holzhaus, Blockhaus, Klotz*);

з.В. *Pjatiza, ein Dorf, sechzehn Holzhäuser, eine Kirche, viele Kreuze, an der Ter'schen Küste oder vielleicht schon über die Warsua hinaus, in Kandalakscha, ich weiß es nicht* [15].

– за місцем розміщення (*Baumhaus, Gartenhaus, Hausboot, Trailer-Haus*).

з. В. *Das Baumhaus stellt eine Luxusversion des normalen Gartenhäuschens dar* [12].

Понятійна складова концепту HAUS чітко проявляється і у вільних словосполученнях, у яких зазвичай реалізується його ім'я, – у прикметникових (*ein grosses Haus, kleines Haus, mehrstöckiges Haus, schmales Haus, verwinkelt Haus*) і дієслівних (*ein Haus bauen, ein Haus einrichten, ein Haus beziehen, ein Haus bewohnen*). Ці та інші словосполучення доповнюють понятійний компонент концепту. Крім вільних словосполучень, є ще й сталі, які передусім найчастіше вживаються у студентському слензі – “altes Haus/друзьбан” “bemoostes Haus/вічний студент”, ein fideles Haus/веселун”, ein gelehrtes Haus/розумна голова”, “ein kluges Haus/розумник”, “ein patentes Haus/ молодчина”, що зумовлюють оцінні конотації та фразеологічне значення лексеми **Haus**.

Згодом за словом **Haus** в мові закріпилося ще одне значення, вживання якого сьогодні вважається застарілим. Слово почало вживатися для позначення **жителів, сім'ї, роду**. Передусім ним позначалася приналежність до дворянських та князівських родин, династій (*das Haus Habsburg, Haus Rothschild, Haus Krupp*, а в Мартіна Лютера це означає “so wirstu und dein haus selig”, Гете говорить: “Junge Leute von gutem Haus und sorgfältiger Erziehung”, де **Haus** означає *Herkunft, Abstammung/ походження*).

У сучасному вжитку слово **Haus** означає у подібних ситуаціях “заможність” (aus vermögendem Haus): *Ein Sohn aus vermögendem Haus wollte vor der Kirche mit dem Helikopter landen und gleich auf dem Pilotensitz das Jawort geben* (22, 68).

Докорінні зміни у суспільстві супроводжувалися радикальними змінами і в свідомості, що вплинуло на систему мови в цілому, і на мовні засоби, які виражають концепт HAUS у різних дискурсах. Розвиток економіки та заснування власних підприємств, утворення фірм відбивається на концепті через такі мовленнєві одиниці: “im Auftrage unseres Hauses/за дорученням нашої фірми”, “im Haus/на фірмі”, “zum Verbrauch außer dem Haus/на винос”.

Асоціативно-образна складова концепту базується на метафоричних та метонімічних вживаннях лексеми **Haus**. Концепт HAUS асоціюється з концептом LEBEWESSEN (живою істотою), яка може:

а) стояти (*stehen*): *Im Berlinerstadtteil Schöneberg steht ein ganz besonderes Haus* [19, 23].

б) щось втрачати (*etwas verlieren*): *Durch ihren Tod verlor das Haus seine Wirkung* [18, 23].

в) старіти (*alt werden*): *Anne und Kathleen, die zusammen mit ihrer Freundin Claudia dort stöbern gehen, finden in dem alten Haus Bücher, Bücher und noch einmal Bücher* [21, 16].

г) дихати (*atmen*): *Das Haus atmet ebenfalls und dehnt sich, es ist, als wollte es anfangen zu reden und du wartest darauf* [15].

г) лежати (*liegen*): *Das Haus lag noch stiller da als früher; ziemlich vernachlässigt sah's in den Parterrräumen aus; wie mocht' es erst da oben sein!* [23, 239].

Окрім того, концепт HAUS пов'язується з концептами GEBORGENHEIT та WÄRME через метафоричне вживання дієслівної лексеми **ausstrahlen/випромінювати** у сполученні з лексемою **Haus**: *Das Haus strahlte für mich Geborgenheit und Wärme aus* [18, 23].

Людські якості приписуються не лише концепту HAUS, а й його патронімічним складовим *Wände/стіни, Dach/дах, Tür/двері, Fenster/вікно*, персоніфікуються: *Und im Winter scheint es sich dichter um dich herum zu schließen, die Wände kommen näher, das Dach sinkt ein bißchen, dicher um die Wärme, näher um deinen Schlaf herum. Die Tür also geht offen. Das Fenster steht daneben offen* [17].

Спостереження за вживанням лексеми *Haus* у політичному дискурсі засвідчує метафоричне порівняння концепту HAUS з концептом RAUM (ПРОСТІР): *das europäische Haus, in einem festem Haus Europa leben*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, змістовне наповнення концепту HAUS зазнало значного розгалуження, що засвідчує розширення екзистенціалу лексеми *Haus*: *Hütte* (мала будівля, зазвичай без зручностей) → *Haus* (чималий будинок для комфортного проживання сім'ї) → *Gebäude, Firma* (будинок, де сумісно працюють представники однієї чи різних професій) → *Haus* (територія, де однією сім'єю намагаються жити представники різних країн Європи). Єдиним смислом, який об'єднує всі різні значення лексеми *Haus* та її синонімів, є *GEBORGENHEIT* та *WÄRME* (тепло – слід розуміти тепло родинних стосунків).

Отже, складний концепт HAUS об'єктивується у різних лексичних одиницях: іменні – лексема *Haus* та її синоніми, вільних та сталих словосполученнях. Усі ці мовні одиниці відображають різні виміри зазначеного концепту: понятійний, асоціативно-образний, оцінний.

Перспективою подальшого аналізу буде етнічна специфіка концепту HAUS та його дискурсивні конфігурації.

Література

1. Карасик В. И. Языковой круг. Личность, концепт, дискурс. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
2. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : Антология. – М. : Academia, 1997. – 290 с.
3. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику. – М. : Наука ; Флинта, 2007.
4. Приходько А. М. Концепти та концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. Степанов Ю. Константы : Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М. : Шк. "ЯРК", 1997. – 824 с.
6. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М. : Шк. "ЯРК", 1996. – 286 с.

Список використаних словників та довідників

7. Маковский М. М. Этимологический словарь современного немецкого языка. – М. : Азбуковник, 2004. – 630 с.
8. Duden. Band 7. Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 3 Aufl. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2001. – 960 S.
9. Langenscheidt 2008: Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. – Berlin ; München : Langenscheidt KG, 2008. – 1309 S.
10. Röhrig L. Lexikon der sprichwortlichen Redensarten. 3. Aufl. – Freiburg ; Basel ; Wien : Verlag Herder, 1994. – 1910 S.
11. Wahrig 1997: Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh : Bertelsmann, 1997. – 1493 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Aspekte. Mittelstufe Deutsch. Lehrbuch 1. – Berlin ; München : Langenscheidt KG, 2007. – 168 S.
13. Brüder Grimm "Vom Fischer und seiner Frau" // Камянова Т. Универсальный практический курс немецкого языка. – М. : Славянский дом книги, 2003. – С. 73.
14. Kosalik H. Die tödliche Heirat. – 190 S.
15. Bobrowski J. Betrachtung eines Bildes // Прокопова Л. І. Німецька мова : підручник. – К. : Вища шк., 1992. – С. 6–7.
16. Bobrowski J. Brief aus Amerika // Прокопова Л. І. Німецька мова : підручник. – К. : Вища шк., 1992. – С. 6–7.
17. Bobrowski J. In Fingals Haus // Прокопова Л. І. Німецька мова : підручник. – К. : Вища шк., 1992. – С. 6–7.
18. Juma 1/99, s. 23.
19. Juma 2/99, s. 23.
20. Juma 3/99, s. 15–16.
21. Juma 4/99, s. 16.
22. Spiegel № 42/2004, s. 68.
23. Fontane T. Effi Briest. – 295 S.

Адреса для листування:
Ел. адреса: luda_blysnjuk@ukr.net

Статтю подано до редколегії
31.03.2009 р.